

Kötülük inşa mı, doğa mı?

Category: Fİlosofiya, Kitapcy

написано kitapcy | 24 января, 2025

Kötülük inşa mı, doğa mı? KÖTÜLÜK İNŞA MI, DOĞA MI?

İnsan yaradılışında iyi ve kötü bir aradadır, ve insan, doğası itibarıyla iyiyi yapmaya meyyaldır. Kötüyü ya bilinçli olarak bastırır ve yönlendirir ya da bilinçsiz olarak bastırır ve kontrolsüz bastırılan kötülük, içe doğru alt edilmesi güç bir gölge oluşturur. Her iki durumda da kötülük ya bilinçli bir intikam duygusu oluşturmakta ya sıradanlaşıp bir işin gereklerine dönüşmekte ya da bilinçsiz olarak sapkın-sapık eylemlere neden olmaktadır.

'Ey İnsanoğlu, iyilik ve kötülük üstüne söz söylemek sana mı kaldı... Doğa kanunlarını ve kendi kalbini incelemek istiyorsun... Doğayı barındıran kalbin bir bilmece aslında ve sen bu bilmeceyi çözemiyorsun...'

M.Sade, Mektuplar

Batı felsefe tarihinde kötü-kötülük nedir sorusuna özcü, her durumda ve her koşulda geçerli olabilecek tek bir cevap verilebilir mi? Kötülüğün insanın iradi ve istenç temelindeki davranışlarından bağımsız bir doğası var mıdır? Başka bir

ifadeyle, kötülük doğrudan kavranılan, dolayumsuz ve iyilikten bağımsız bir varlığa sahip midir?

Kötülüğün verilmiş, tanımlanmış, eylemde açığa çıkan insan doğasına ve Tanrı'ya referansla ikincil bir doğası mı var, yoksa o 'olduğu-olmakta olduğu gibi olan', dolayumsuz bir gerçeklik midir? Bu soru(lar) kötülüğün varlığının, ne olduğunun yanı sıra, kötülüğün eylem ve niyet bağlamında insan doğasındaki yerini de sorgulamaktadır (Kötülüğün bir tabiatı var mıdır? Yoksa tarihte gerçekleşen ve inşai olan mıdır?). Aynı zamanda Tanrı'ya ve doğaya karşı insanın kendini nasıl konumlandığına bağlı olarak farklı yaklaşımlarla hem yeni soruları doğurmakta hem de şeytanın Tanrı'yla olan serüvenine dikkat çekmektedir.

• Kötülük nereden gelir? 'Pothen ton kakon'

Kötülük; insanın kendi eylemiyle yüzleşmeye başladığı 'an'dan itibaren bütün bu süreçlerde hep kendisini dışarıda tuttuğu, kendisine yabancı kıldığı şeytanla, öteki ile özdeşleştirdiği, olumsuzlanan bir 'değer'dir. İnsanı asıl korkutan konu ise şudur: Ya kötülük tam da insanın insan olma sürecinde kendi doğasında içkin olan bir duygu durumuysa? Başka bir ifadeyle, kötülük insanın bütün kutsanmışlığının, iyiliğinin paranteze alınmasıysa eğer...

Bu noktada felsefe tarihinde ilk olarak karşımıza Epikür çıkar. O bütün teodiselerin başlatıcısıdır, kötülüğü insanın aklının sınırları içinde tartışmaya açandır: «(Tanrı) kötülüğü önlemek istiyor da, gücü mü yetmiyor? O halde O erksizdir. Gücü yetiyor da istemiyor mu? O halde kötücüdür. Hem gücü yetiyor, hem canı istiyor mu? O halde kıskançtır. Peki Tanrı en iyi ise, o halde kötülük nereden geliyor?»

Kötülüğün durumlarla ve eylemlerle ilişkisi iradî mi yoksa istenç temelli mi? Kötülük insan eylemlerini iyi-kötü, ahlaki-ahlak dışı, suç-ceza, günah-bağışlanma, acı-travma ve katarsis ilişkileri bağlamında göreceli olarak nasıl sınırlandırır? Başka bir ifadeyle, kötülük nasıl bir inşai süreçtir?

Kötülük-kötü, içinde yaşanılan düşünce dünyasındaki tarihi

serüveni incelendiğinde genel olarak iki yaklaşım açısından ele alınabilir. İlki, pratik-günlük yaşamda ortaya çıkan ve duyumsanan kötülüğün, ahlakın ve psikolojinin yaklaşımıdır. İkincisi ise metafizik ve teolojik yaklaşımıdır ki bu yaklaşım kötülüğün felsefi anlamda tanımlanması üzerine kuruludur. Pratik-günlük yaşamda kötülük somut, apaçık yaşanan bir kayıp ve acıda ortaya çıkan bir duygu durumu olarak duyumsanır. Bu fiziksel, zihinsel ya da tinsel bir acı olabilir ve herkes tarafından duyumsanmakla birlikte herkeste aynı duygu durumuna neden olmaz, bu nedenle kişiye özeldir, bireyseldir. Bu açıdan onu kategorik olarak tanımlamak oldukça zordur, sadece ve apaçık söylenebilecek olan, onun yaşanan anların ardından dolayimsız olarak duyumsandığıdır. Bu, pratik-günlük yaşamda kötülüğün nasıl duyumsandığına dairdir. Bir de kötülüğün 'ne'liğini bilgi konusu edinen felsefi yaklaşımlar vardır.

• Kötülüğün mitolojide ve felsefede yansıması

Batı düşüncesinde kötülük, felsefi anlamda yerini mitolojinin sesiyle bulmuştur. Mitolojilerden Helenistik döneme kadar kötülük ve iyilik hep birliktedir. Theos ve Demon tanrıların hem iyi hem de karanlık yönlerinin bir aradallığını gösterir, tanrılar göksel (iyi) ve yeraltında (kötü) olanı bir arada taşırlar. Burada kötülük ne varlık ne de ilke düzeyinde vardır, kötülük iyiliğin olmadığı 'hiç' zamanlarında ortaya çıkan bir hiçlik-yokluk durumudur, ta ki pyske (nefes-soluk-can) ve physis (doğanın) ayrımına kadar. Başka bir ifadeyle, Psyke ile physis'in Tanrı'daki aynılıklarının insan aklında (rasyosunda) ayrışmasına kadar, kötülük, iyiliğin olmadığı yokluk durumudur.

Yeraltı güçleri, Mısır ve Uzak Doğu dinlerinden devralınan İsis ve Osiris'in mücadelesi, sonrasında Gaia'nın çocuklarını yaşatmak için Tanrı'dan aldığı intikamı, Tartaros'un yeraltına hapsedilmesi ve orada işkence edilmesi, Zeus'un Hera ile savaşı, Tanrı onuruna saygısızlık, Dionysos şenlikleri ve Apollon kutlamaları... Şiddet, intikam, iktidar, işkence, tanrıların savaşı, özgürlük vb. sorun alanları ve kavramlar,

kötülüğün tarihte kendini açan çok yönlü yüzleridir.

‘Var olan-varlık iyidir ve yokluk da kötüdür’ yargısı; evrenin kuruluşunda, insan toplulukları arasında, tanrılarla insanlar arasında, insanlarla doğa arasında, kısaca varlığın her kademesinde; kötülüğün nereden geldiği, kötülüğün insan eylemlerinden bağımsız bir tabiatı olup olmadığı, kötülüğün nedenselliği, sıradanlığı ve radikal kötülüğün kaynağı gibi soruları insanın aklına düşürür.

Her bir mitolojik unsur ve her insan kendi güç ve iktidarını pekiştirmek, kendi varoluşuna yer açmak için mücadele vermiştir. Kötülük işte bu mücadelelerin birikip şiddet, intikam, günah, etik-estetik bir değer olarak insanların ve tanrıların dünyasını işgal etmesiyle hem inşai tarihi bir gerçeklik hem de tabiatına dair bir yapı ya da form olarak tanımlanmıştır.

Mitolojilerden felsefeye geçişte, özellikle Sokrates, Platon ve Aristoteles, kötülüğün bilgi nesnesi olarak sınırlarını çizmişlerdir. Onlara göre kötülük kendi başına bağımsız bir varlığa sahip değildir, o pratik yaşama dair bilginin eksikliği, yoksunluğu durumudur. Peki kötülük bu anlamda bir yoksunluk ise ‘pothen ton kakon’, ‘kötülük nereden gelir?’: Kavrama eksikliğinden... Yani kötülük, tanrısal doğayı ve tanrısal tasarımı kavrayabilme yetisinden yoksun doğan insana özgü bir kavrama durumudur. Örneğin, Sokrates’e göre kötülük ‘episteme’nin nasıl aranacağını ve günahlardan nasıl kaçınılacağını gösteren pratik bilgiden yoksunluktur. Helenistik dönemle birlikte ortaçağlarda ise kötülük Tanrı sözünü anlamamak ve bunun da ötesinde aslında Tanrı’nın muhatabı olamamaktan kaynaklanan günah durumlarıdır. Tam da burada Hristiyan ortaçağı için kötülüğün insanın kendisine sorduğu ‘nasıl yaşarım, ne yapabilirim, ne umabilirim’ sorularının cevabını Tanrı’dan ve kiliseden beklediği ve kötülüğün tabiatının Tanrı, kilise ve şeytanda şekillendiğini söyleyebiliriz. Fakat Kant’a kadar bu pratiğe, eylem alanına ait olan kötülüğün Tanrı’ya referansla teodiseler bağlamında, ahlaka referansla günah-sevap ve insan doğası bağlamında ‘her ne ise olarak, olduğu gibi’ bilinmeye ve açıklanmaya

çalışılmıştır.

Genel olarak 18'inci yüzyıl romantik filozoflar ve fakat özellikle Kant ve ardından da Arendt kötülüğün, iyi ya da kötü ahlaki eylemlerin seçimini bireyin içinde yaşadığı toplumsal koşulların, coğrafi yapıların, geçmişin (bireysel ve toplumsal geçmiş), kültür kodlarının ve eğitimin belirlediğini iddia ederler. Burada ise açıklanmayı bekleyen soru şudur: 'Bir kişi iyi olmayı seçerken neden kötü olmayı seçer?' ya da Kant'ın kavramsallaştırması çerçevesinde ifade edersek 'ahlaki eylemlerin nihai özgür seçimini nasıl açıklayabiliriz?' Kant'ın ahlak öğretisi ve özellikle Salt Aklın Sınırlarında Din adlı kitabındaki yargılar çerçevesinde bu soruya apaçık bir yargıyla cevap verilemez. Her birey iyi ya da kötü seçimlerinden sorumludur, bireyin o eylemi değil de neden bu eylemi gerçekleştirdiğini nedensellik çerçevesinde de açıklayamayız. Burada tek söylenebilecek şey, bu eylemi gerçekleştirmeyi tercih etmesinde yani niyetinde 'istenci' mi yoksa 'ödev bilinci' mi ön koşul olarak belirleyici rol almıştır sorusuna dair yargılarımızdır. Bireyler eylemlerindeki seçimlerinden/tercihlerinden sorumludurlar ama sonuçta yaptıkları ahlaki seçimleri neden yaptıklarını bireyin kendisinden bağımsız olarak açıklayamayız ve bu durumda da niyete ve istence dayalı eylemlerinden dolayı bireyleri sorumlu tutamayız. Çünkü niyetleri eyleme geçirirken bireylerin özgür-koşulsuz tercihleri aynı zamanda özgür ve sorumlu birey olmanın gereğidir. Dünya üzerinde yüzyıllardır yaşanan eylemler göz önüne alındığında (dünya savaşları, ekonomik yıkımlar, katliamlar, silahlı eylemler), sorun artık 'kötülüğün insandan bağımsız bir tabiatı var mıdır?' sorusundan çok onun inşai ve tarihi oluşu üzerinden, bireylerin kötü eyleme dair tercihlerinde niyetlerinin dışında neden olan saiklerin nasıl anlaşılacağına ve tanımlanacağına dair sorulara dönüşmüştür.

• **Kötülüğün ahlak psikolojisi**

Psikoloji bilimi açısından bakıldığında, felsefi tartışmaların

dışında kötülük birkaç farklı yaklaşımla temellendirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki, davranışçı yaklaşımdır. Davranışçılığa göre kötülüğün kaynağı, insanın içinde yaşadığı çevreden edindikleriyle şekillenen davranışlarında ortaya çıkar. Skinner'in hem psikolojinin hem de ahlakın kesişiminde yankı bulan ve Kant'ın sorusuna benzer olan 'İnsan davranışlarının şekillendirilmesinde temel alınacak değerleri kim belirler?' sorusu önemli olmakla birlikte cevabı belirsizliklerle doludur. Skinner toplumun belirleyici olduğunu ifade etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, kötülük bireyin doğasının dışına taşınmış olmaktadır. Ama kötülüğün kaynağına ilişkin hâlâ birçok soru bu yaklaşımda cevaplanamamıştır. Skinner'in sorusundan sonra gündeme gelen 'Kötülüğün kaynağı nerededir?' sorusuna cevap veren diğer yaklaşım türü, genetik kodu önceleyen biyolojik-evrimci yaklaşımdır. İnsanın davranışlarında genetik yapısındaki saldırganlık içgüdüünün belirleyiciliğini iddia eden Fromm'un düşüncelerinde şekillenir bu yaklaşım. İnsan doğasının mükemmel olmadığını, doğada yaşamda kalabilmesi için tıpkı Bacon'un ifade ettiği gibi doğayı egemenliği altına alması gerektiğini savunan bu yaklaşım insanın toplumsallığını, irade sahibi oluşunu ve özgürlüğünü biyolojik yönüne indirgediği ve insanı salt bir biyolojizm kalıbında erittiği için açıklayamamaktadır. Burada soru, 'Kötülüğün sorumluluğu bilinçli ve/veya bilinç dışı-bilinçaltının etkisiyle işlenen eylemlerde midir?' sorusuna dönüşmüştür. Freud, Jung ve Frankl'a göre insan doğasında iyi ve kötü bir arada bulunmaktadır ve insan doğası iyiyi yapmaya eğilimlidir. Kötüyü ya bilinçli olarak bastırır ve yönlendirir ya da bilinçsiz olarak bastırır ve kontrolsüz bastırılan kötülük, içe doğru alt edilmesi güç bir gölge oluşturur. Her iki durumda da kötülük ya bilinçli bir intikam duygusu oluşturmakta ya sıradanlaşıp bir işin gereklerine dönüşmekte ya da bilinçsiz olarak sapkın-sapık eylemlere neden olmaktadır.

İnsanın toplumsal ve bireysel eylemlerinin istenç ya da irade temelinde değerlendirildiği ahlak ve psikolojinin ortak

sorusuna açıklık getirmekte, fakat insanın bilinçli ya da bilinçsiz eylemlerindeki tercih ve yönlendirme konusundaki sorulara cevap verememektedir. Son zamanlarda yapılan sinirbilim çalışmalarında ise insanın beynindeki belirli duygu-duyum alanlarıyla yani başka bir ifadeyle beyinden biraz fazla olan ve insanın toplumsallığını-tarihini de önceleyen hafıza çerçevesinde açıklanan bulgular üzerinden kötülük tanımlanmaya çalışılmaktadır. Bütün bu yaklaşımlar gösteriyor ki hınç, intikam, korku, öfke, şiddet, saldırganlık, haz ve vahşet işçiliği gibi kötülüğün temsilleri psikoloji bilimi aracılığıyla bir anlam evreni içinde ele alınabilmektedir fakat bu anlam evreni kötülüğün belirli durumlarına belirli bir bakış açısıyla ayna tuttuğu için, kötülüğün kaynağına ilişkin genel geçer bir açıklama yapabilme konusunda yetersiz kalmaktadır.

Bu çerçevede, felsefi yaklaşımlar ve ahlak psikolojisi açısından kötülük; olmakta olana ilişkin bir gölgedir, içe doğru bir yansımadır ve nihayetinde tarihi kuran insanın kirli yönüdür...

Yaylagül CERAN KARATAŞ,

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Felsefe Tarihi anabilim dalı
öğretim üyesi.

02.03.2015. Felsefiya